
Освіта як функція суспільства

1. Суть і значення освіти

Ми переконалися, що спільнота чи суспільна група існує завдяки вихованню своїх молодших членів. За допомогою розмаїтих виховних засобів суспільство свідомо чи несвідомо перетворює, здавалось би, “чужих” і “невтаємничених” у захисників своїх інтересів та ідеалів. Освіта – це процес плекання, виховання і шліфування характеру. Важливу роль у цьому процесі відіграє довкілля. Коли говоримо про освіту, часто використовуємо поняття зростання, дозрівання, прищеплення, у змісті яких закладено досягнення того вищого щабля розвитку людини, до якої прагне освіта. Етимологічно термін освіта (в англ. мові – education) пов’язаний зі спрямуванням, підняттям когось на вищий рівень розвитку. Коли ж маємо на увазі результати виховного процесу, говоримо радше про формування, пристосування діяльності до потреб і норм суспільства. У цьому розділі ми розглянемо ті методи, які використовує суспільство для виховання своїх членів.

Проблема навчального процесу полягає у передаванні досвіду згідно з інтересами, метою та ідеалами суспільства, а не у фізичному дозріванні. Передати або перемістити тіло чи річ у просторі набагато простіше, ніж сформувати й передати віру, прагнення, чесноти. Тоді постає питання, як здійснюється обмін у духовній сфері. Незважаючи на можливість прямого перенесення духовних цінностей, нашим завданням є віднайти такий метод, який допоміг би прищепити погляди й розуміння старших і досвідченіших молодшим членам спільноти.

Загалом корінь розв’язання цієї проблеми міститься у причетності до довкілля як проміжної ланки виховного процесу. Потрібні переконання й установки неможливо просто закласти в людині. Саме довкілля опосередковує внутрішній світ і фізичне життя і спричиняє те, що одні речі ми споглядаємо чи відчуваємо частіше за інших, діємо згідно з такими планами, а не інакшими, зміцнюємо саме такі переконання, які забезпечують успіх і схвалення інших.

Так формується система поведінки, якісь нахили. Вислів “довкілля як проміжна ланка” означає щось більше, ніж простір довкола особи. Він передбачає особливу безперервну активність довкілля. Неістота є частиною цього довкілля.

2. Суспільне довкілля

Істоти, чия діяльність асоціюється з діяльністю інших, перебувають у суспільному довкіллі. Усе, що ми робимо чи що можемо робити, залежить від сподівань, вимог, схвалення чи наказів інших людей. Особа, пов’язана з іншими, не може провадити власної діяльності, не зважаючи на них. Для неї це важлива передумова реалізації власних нахилів. Вони рухають нею, і, навпаки, вона рухає ними. Ми можемо уявити собі бізнесмена, який сам купує і продає, уважаючи людську діяльність ізольованою від інших дій. Однак промисловець у своїй діяльності суспільно заангажований: чи коли самостійно накреслює плани щодо власного бізнесу в конторі, чи коли купує сировину, продає та виробляє її. Розуміння власних дій у зв’язках із діями інших належить до суспільних форм поведінки, так само як і відкрито кооперативні чи ворожі вчинки.

Нам варто спеціально виявити, як суспільне довкілля впливає на незрілих членів. Неважко простежити, як суспільне довкілля формує навички, які мають вихід назовні. Навіть собаки чи коні змінюють свою поведінку, пристосовуючись до людей. Людина, діючи на цих тварин, виробляє відповідні звички, які пізніше використовує у своїй діяльності. Цей процес відбувається за допомогою впливу і контролю природних стимулів на поведінку тварини, тобто формування її середовища життєдіяльності. Їжа, батіг, вуздечка, вигуки, що ними звертається людина, особливість транспортного засобу – усе це використовується не просто для спрямування коня під час руху, а для формування його природних, чи інстинктивних реакцій. За допомогою усталених регулярних дій набуті звички і вчинки функціують так само, як і вроджені. Коли піддослідного щура поміщають у лабіринт, його рухи в пошуках їжі на початкових етапах незграбні, змінюються, удосконалюються впродовж експерименту. Згодом він звично обирає курс до шматка їжі і рухається значно швидше, ніж той щур, навіть голодний, який уперше потрапляє в лабіринт.

Поведінка людини в цьому аспекті не дуже відрізняється. Дитина, яка попеклася, боїться вогню, і щоразу, коли прагне схопитися за іграшку, яка асоціюється їй із вогнем, вона пригадує ситуацію, у якій попеклася, і не робить цього. Такі вчинки не можна назвати вихованням, а всього лиш тренуванням, вправлінням, бо йдеться не про глибинні емоційні й інтелектуальні зміни в поведінці, а про зовнішні прояви навичок. Однак зазначена відмінність не надто різка. Дитина впродовж якогось часу могла зберегти страх не тільки до якоїсь конкретної іграшки, а й перенести її на увесь клас схожих іграшок. Трапляється, що цей страх забувається, а точніше переростає у невмотивовану, на перший погляд, відразу до схожих предметів або обґрунтовується зовсім сторон-

нюю причиною. За таких умов зміни зовнішніх навичок викликають зміни у внутрішньому світі, тобто мають інтелектуальне підґрунтя. Щоправда, таке трапляється не часто. Звичайно людина сахається вогню автоматично, інстинктивно, без конкретних думок та емоцій. А тому нам потрібно визначити ті відмінності, які існують між простим муштруванням і вихованням.

Ключ до розв'язання можемо знайти в тому, що кінь, скажімо, не усвідомлює суспільної функції і значення своєї діяльності. Ми використовуємо коня у власних цілях, задля власної вигоди, а натомість даємо йому за роботу харчі. Однак кінь, напевно, не одержує якогось певного стимулу від своєї праці. Його стимул – усього лиш їжа, а не робота, яку він виконує. А тому кінь не партнер у спільній діяльності. Щоби стати партнером, йому довелося б не тільки бути задіяним у спільну працю, але й прагнути одержати такі самі здобутки, як інші співпрацівники. Він повинен поділяти їхні думки й емоції.

Отже, дуже часто – аж надто часто – діяльність неосвіченого члена спільноти просто зводиться до того, аби сформувати в себе корисні навички. Таке навчання нагадує більше муштрування тварин, аніж людське виховання, а стимулами слугують первісні інстинкти задоволення і болю. І щоб одержати задоволення чи принаймні уникнути болю або невдачі, такий член спільноти мусить діяти несамотійно, пристосовуючись до когось. Коли ж людина стає учасником спільних дій, її вроджені інстинкти видозмінюються. Вона не просто узгоджує власну діяльність із діяльністю інших, її надихають ті самі цілі та ідеї, вона переживає ті самі емоції, що й інші співучасники. Скажімо, у войовничому племені життя його членів, їхні успіхи, багатство, досягнення, повністю залежать від боротьби і перемоги. Цей чинник стає вирішальним у формуванні характеру хлопця-члена племені. Поступово в іграх формується войовничість вдачі, далі вона виявляється у фізичній міцності. Коли хлопець виграє, тоді здобуває перевагу над іншими, схвалення і просування в кар'єрі; коли ж програє, його чекають глузування і невизнання одноплемінників. А тому не дивно, що його вроджена войовничість зміцнюється завдяки підтримці інших, а його ідеї завжди звернені до військових справ. Тільки так він може стати повноправним членом громади. Натомість розумові здатності хлопця зазвичай асимілюються до середньовічних у племені.

На основі цього прикладу ми зможемо переконатися, що суспільне довілля не здатне безпосередньо вкорінити в людині якісь бажання чи ідеї, ані в одну мить, практично на рівні інстинкту, закласти основні узвичаєння, так би мовити, убити їх у голову. Суспільне довілля здатне забезпечити такі умови, які стимулюватимуть конкретні й очевидні шляхи до утвердження потрібних вчинків. Це стане першим кроком на шляху до суспільної співпричетности. Завершальним етапом цього процесу мало б стати таке залучення індивіда до спільної діяльності, щоб успіхи чи невдачі громади він сприймав як власні. Як тільки особа відчує емоційну належність до власної громади, вона готова усвідомлювати ті її цілі і завдання, що забезпечать остаточний спільний успіх. Іншими

словами, переконання й ідеї особи асимілюються до переконань та ідей інших членів. Тоді особа здатна досягти й того рівня знань, які стануть складовою її занять.

Значення мови в набутті знань важко переоцінити. Мова є тим засобом, що слугує переданню знань від одного до іншого. Помилково вважати, що перенести якість поняття у свідомість іншого означає просто перевести відповідні звуки в його вуха. У цьому разі ми зводимо знання до простого фізичного процесу. А проте навчання за допомогою мови можливе тільки тоді, коли інформацію аналізують. Саме цей принцип лежить в основі навчання. Принагідно зазначимо (щоправда, із тінню сумніву), що дитина набуває знань, наприклад про шапку, у діяльності, використовуючи цей предмет разом з іншим верхнім одягом так, як це роблять усі люди, тобто накриваючи голову. Цей принцип загалом правильний, однак важко зрозуміти, як спільна діяльність людей може спричинитися до витворення поняття грецького шолому, про який дізнаємося із книжок чи розповідей, коли жодна людина сьогодні цей головний убір не використовує. Або яку спільну діяльність містить самостійне вивчення із книжки історії про відкриття Америки?

Якщо ми припустимо, що мова є головним засобом навчання, тоді варто простежити, як відбувається цей процес. Немовля починає свою мовленнєву діяльність, коли промовляє перші звуки, незрозумілі слова і вирази, які не співвідносяться з жодними поняттями. Звуки мають різний функційний характер: одні є безпосередніми реакціями, інші – засобами заспокоєння чи просто спонукання до дії. Комбінація звуків, що творить слово ш-а-п-к-а, мала б видаватися такою ж безглуздою, як і, припустимо х-о-х-р-о, що за звучанням нагадує безсенсовне хрюкання, як би не була підкріплена реальним поняттям, яке люди пов'язують із цією звуковою комбінацією у своїй діяльності. Коли мати надягає немовляти шапку перед прогулянкою, вона кілька разів промовляє це слово. Так дитина одержує зовнішній стимул, адже їй приємно ходити з мамою на прогулянку. Обоє не просто взаємодіють між собою в суто зовнішньому аспекті, вони відчують спільну насолоду від прогулянки. Вплив усіх цих чинників спричиняє те, що дитина починає сприймати слово “шапка” у тому ж значенні, що й батьки. Це і стане показником того, що дитина долучиться до спільної діяльності. Ось вам і приклад того, що мова складається зі звуків, які мають смислове навантаження для тих, хто діє спільно і пов'язаний спільним досвідом.

Підсумовуючи сказане, додамо, що комбінація звуків ш-а-п-к-а набуває значення так само, як це робить поняття “шапка”, тобто через своє використання. Значення стає зрозумілим і для дорослого, і для дитини тільки тому, що їх об'єднує спільний досвід. Підтвердження цього самого способу використання речі й відповідно звукового комплексу знаходимо в тому, що вони осмислюються у спільній діяльності дорослих і дітей, слугуючи засобом зв'язку між ними. Якщо б для одного з мисливців дикого племені якийсь сигнал означав

“рухайся праворуч” а для іншого “рухайся ліворуч”, то вони обидва ніколи б не знайшли порозуміння, а їхнє спільне полювання було б приречене на невдачу. Бо розуміння одне одного передбачає, що якась реалія, зокрема і слово, має те саме значення для всіх, хто практикує один вид діяльності.

Після того як звуковий комплекс набув свого значення завдяки зв'язкові з об'єктивними реаліями і внаслідок спільної діяльності, він може поєднуватися з іншими звуковими комплексами, розвиваючи нові значення, так само, як поєднуються й речі. Отож слово як засіб передавання знань слугує для того, щоб дитина сформулила для себе якась поняття, скажімо, про вже згаданий грецький шолом, на основі співдії з іншими людьми через спільний інтерес і мету. Зокрема словосполучення “грецький шолом” набуло й іншого значення, що розвинулося у процесі читання, уявлень або й ширше — використання. І нині ті, що розуміють вираз “грецький шолом”, принаймні подумки належать до співдіячів із тими, хто носив цей головний убір. Бо вони перепустили значення крізь уяву під час власної діяльності. Нелегко зрозуміти цілісне значення слова чи виразу з усіма його відтінками й конотаціями. Адже більшість людей переконана, що “грецький шолом” — це тільки дивний різновид головного убору, який носили греки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що використання мови для передавання ідей від однієї людини до іншої ще раз підтверджує тезу про те, що речі набувають значення, використовуючись у спільному досвіді групи людей, і заперечувати це важко. Коли слова не функціують у мовленнєвій ситуації (реальній чи уявній), зрозумілій для якогось кола осіб, вони втрачають значення і смислової цінності і перетворюються лише на фізичну дію чи стимул. У такому разі діяльність іде торованим шляхом, проте без усвідомлення мовцями мети і значень. Наприклад, знак “плюс” стимулює до написання одного числа й іншого та до виконання дії додавання цих чисел. Проте особа виконуватиме ці дії радше автоматично, ніж сповна усвідомлюючи значення цих дій.

3. Суспільство як проміжний чинник виховання

Наш попередній висновок базувався на тому, що суспільне довкілля формує розумові й емоційні нахили через залучення особи до різних видів діяльності, що підсилюють імпульси для одержання результатів. Дитина, яку виховують у сім'ї музикантів, неминуче матиме більше стимулів до розвитку своїх музичних здібностей, аніж в іншому довкіллі. Це в тій ситуації, коли дитина справді цікавиться музикою і має здібності до неї, в іншій — вона зостанеться поза сімейним колом, бо буде не здатною жити вільно в тій спільноті, до якої належить. Життя однієї особи неминуче пов'язане з життям тих, хто її оточує, а суспільне довкілля здатне впливати на виховання й формування особи несвідомо, не ставлячи собі це за мету.

У диких варварських племенах така безпосередня участь у вихованні (про мимовільне виховання ми частково згадували раніше) здійснювалася практич-

но єдиним напрямом, щоб залучити молодь до практичної діяльності і прищепити їй переконання громади. Навіть у сучасних суспільствах виховання зостається важливою функцією щодо молодого, але вишколеного покоління. Згідно із зацікавленнями й заняттям групи, деяким речам надають перевагу над іншими. Самі собою речі не викликають прихильного чи неприхильного ставлення, але їм можуть приписувати деякі асоціації відповідно до діяльності групи. Приписи й обмеження, які діють під час спостереження й запам'ятовування, визначають ті об'єкти, які для спільноти особливо важать. Згідно з цим правилом, усе, що незнайоме або чуже, вважається забороненим і підозрілим у моральному й інтелектуальному аспекті. Для нас видається майже неймовірним те, що деякі відомі тепер речі, заперечували в минулому. Мусимо зважити й те, що наші предки були схильні приписувати глупоту всім іноземцям, а натомість членів своєї спільноти наділяти природженим розумом. Справжня причина цього явища полягає в укладі життя іноземця, що відрізнявся від звичного в конкретній громаді, і в орієнтації на деякі цінності, яким не надавали уваги корінні мешканці. Так само, як об'єкти, що здатні викликати емоції, породжують якісь почуття, так і властивість спостерігати, пригадувати чи уявляти не виникає мимоволі, але залежить від тих вимог, які висуває суспільство. Основна тканина цих можливостей формується незалежно від навчання за допомогою кількох чинників. Якщо навчання триває усвідомлено і без обмежень, воно дає можливість сповна розкрити людські здібності, потрібні для здійснення вагомої суспільно-продуктивної діяльності. Таке навчання слугує вдосконаленню суспільства.

Позаяк цей несвідомий вплив докільля ненав'язливий і "всюдисущий", тобто торкається всіх складових характеру й мислення, то було б важливо визначити ті напрями, які найбільше зазнають цього впливу. По-перше, це мовленнєва діяльність. Основні сили мовлення, словниковий запас формуються через зв'язок із життям, тобто не просто згідно з якимись правилами, а через суспільну потребу. Дитя опановує ту мову, яку ми традиційно називаємо материнською. І якщо мовні навички щодо рідної мови чи діалекту, які закладені в дитини, можна виправити за допомогою свідомого навчання чужих мовних норм, проте в момент особливого хвилювання ці природжені звички часто виявляють себе і перекреслюють набуті знання, які їх витіснили. По-друге, це манери. Загальновідомо, що приклад має більше виховне значення, ніж напучування. Хороші манери формуються через добре виховання, яке сприяє тому, що манери стають звичками відповідно до суспільних вимог, а не до одержання конкретної інформації. Незважаючи на завжди активну позицію свідомих виправлень і вказівок, атмосфера і дух докільля є, урешті-решт, найголовнішим чинником у формуванні манер і звичок. Але манери не формуються напучуваннями. А навіть більше, у моральних настановах свідомі вказівки продуктивні тільки під час тієї ситуації, яку умовно можемо назвати "ходьба й розмова" з тими, що творять суспільне докільля дитини. По-третє, це хороший смак й адекватна

естетична оцінка. Якщо наші очі постійно натрапляють на гармонію об'єктів чи вишуканість форми та кольору, формується природний смак. І навпаки, кольористично крикливе, непорядковане чи занадто прикрашене довкілля впливає на погіршення смаку, так як і бідне, неприкрашене, що не пробуджує прагнення краси. Порівняно з такими чинниками свідоме навчання естетики заледво чи впорається із завданням прищепити смаки, бо єдине, що воно може, це використати інформацію із других рук, а саме думку інших про цей об'єкт. Тому прищеплений смак ніколи не стане спонтанним і вкоріненим для особи, а буде базуватися на нагадуванні про те, хто що сказав з приводу того, на що скерований її погляд. Сказати, що глибинні норми суджень про цінності формуються в ситуаціях, у яких зазвичай перебуває особа, означало б сказати не більше, ніж те, що ми вже визначили у трьох попередніх підпунктах. Четвертий підпункт хіба б охоплював їхній сплав. Ми рідко усвідомлюємо, що наші оцінки доброго і поганого узгоджуються із суспільними нормами, до того ж зовсім несвідомо. Але загалом варто визнати речі, які ми сприймаємо "аксіоматично", без довідки чи зображення, є тими речами, які спонукають нас до свідомих рефлексій і формують наші узагальнення. І ці звички, які розташовані на шабелі нижче від рефлексій, формують якісь константи, що визначають міжлюдські взаємини.

4. Школа як особливе довкілля

Найголовнішим у цьому твердженні про виховний процес є те, що хоч-не-хоч, але єдиним засобом контролю дорослих за дітьми є виховання, яке базується на контролі за тим довкіллям, де перебуває дитина; за тим, що вона думає і відчуває. Ми ніколи не виховуємо безпосередньо, а за допомогою довкілля. Для виховного процесу важливо, яке довкілля – випадкове чи спеціально обране – буде мати вплив на дитину. Отже, випадковим ми можемо назвати будь-яке довкілля, яке не можемо регулювати свідомо, задля здійснення виховної функції, а не тільки те, у яке людина потрапляє випадково. Інтелігентна родина відрізняється від неінтелігентної тим, що життєвий уклад, навички та взаємини не випадкові; їх обирають свідомо, вони, так би мовити, несуть смислове навантаження під час розвитку дитини. Школа є тим взірцем довкілля, яке покликане впливати на розумові й моральні здатності своїх членів.

Іншими словами, школа як інституція постала тоді, коли з'явилося письмо для збереження й передавання суспільного досвіду. Письмові знаки – штучні й умовні порівняно з усними; їхнє смислове навантаження важко визначити через взаємозв'язки. На додаток, письмові знаки уникають повторювати форми щоденного життя. У звичайних графічних значках зафіксовано досягнення багатьох поколінь людей, навіть якщо деякі із цих значків тимчасово вийшли з ужитку. Отже, допоки суспільству залежатиме на тому, яке покоління житиме далі, доти воно змушене дбати про мережу шкіл, покликаних забезпечити пере-

давання всіх його багатств і надбань. Можемо проілюструвати своє твердження. Звичай Давньої Греції чи Давнього Риму мають значний вплив на наше життя, хоча наслідки цього впливу не лежать на поверхні нашого щоденного досвіду. Так само сучасні держави – Німеччина, Англія, Італія, хоч і віддалені у просторі, безпосередньо пов'язані з нашими суспільними справами, але природу такої взаємодії важко пояснити стисло й мимохить. Так само наші щоденні зв'язки не можна спрощувати (навіть для молодшого покоління), зводячи все до обміну фізичною енергією чи іншими невидимим структурами. Саме щоб зберегти взаємодію, і було створено школу.

Школа як різновид суспільної взаємодії має три своєрідних функції згідно зі звичними реальними взаєминами. По-перше, сучасна комплексна цивілізаційна система надто складна, аби її засвоїти *in toto* (в цілому). А тому для швидшого і легшого засвоєння знань про неї, мусимо дробити ці знання на менші частини і подавати їх поступово. Сучасні суспільні взаємини настільки розгалужені, складні та взаємопов'язані, що дитина не завжди бере участь навіть у найголовніших із них. А отже, вона не зможе досягнути їхнього значення, не перетворивши їх у складову власного мислення. За таких обставин, як каже приповідка, за лісом можна не побачити дерева. Бізнес, політика, мистецтво, релігія сукупно творитимуть хаос, що може викликати повне розгублення. Першим завданням школи як суспільної інституції є сформувані спрощений погляд на довкілля, вибравши найголовніші риси кожної з галузей, і подати їх для засвоєння. Використовуючи метод набутих знань від найпростіших до складніших, школа повинна сприяти встановленню прогресивного суспільного ладу.

По-друге, завдання школи полягає у ліквідуванні негативних впливів довкілля на розумовий потенціал дітей. Тобто школа стає посередником у нівелюванні негативних дій. Вибір, про який ішлося раніше, в жодному разі не означає спрощення, а тільки очищення того, що небажане. Прямий обов'язок школи – оминати ці небажані впливи, які проникають із довкілля, й різними методами боротися з ними. І навпаки, відбір позитивних якостей для власного щоденного вжитку сприяє їхньому відновленню в суспільних стосунках. Як тільки суспільство стає освіченим, воно усвідомлює власну відповідальність у збереженні й переданні досвіду, а отже, прагне до власного вдосконалення. Школа на цьому шляху слугує основним засобом досягнення остаточної мети. По-третє, завдання школи – врівноважити елементи суспільного довкілля й забезпечити кожному особу можливістю виходу за межі власної суспільної групи, у якій народилася, щоб поширити сферу своїх контактів. Таке слово, як “спільнота”, часто викликає непорозуміння, бо вважається, що за ним стоїть тільки одна реалія. Насправді сучасне суспільство складається з багатьох менших спільнот, тісніше чи вільніше пов'язаних між собою. Кожна родина разом з колом своїх друзів, мешканців вулиці чи села, група гравців, ділова група або ж члени клубу творять спільноту. Ці спільноти формують більші об'єднання, як-от: країни, раси, релігійні течії й конфесії, економічні співдружності. Навіть у

межах одного міста, що офіційно вважається неподільною одиницею, виявляємо більше звичаїв, традицій, прагнень, форм контролю й керування, ніж їх існувало на всьому континенті в минулому.

Кожна така група розрізняє свій вплив на діяльність своїх членів. Банда, клуб, група, злочинська родина Фаджинів, в'язні у в'язниці самі стають середовищем для тих, хто приходить у їхній колектив або стає учасником спільної діяльності, так само, як це робить церква, професійна спілка, політична партія тощо. Кожна з перелічених груп пов'язана із суспільним життям так само, як сім'я, місто чи держава. Існують такі спільноти, члени яких безпосередньо не контактують між собою або контактують дуже мало. Маємо на увазі гільдії мистців, пенклуби та інші організації. Їхні члени об'єднані спільною метою та діяльністю, яка видозмінюється залежно від інформації про інших.

У давні часи розподіл на спільноти здійснювався за географічним принципом. Склад спільноти був набагато одноріднішим порівняно із сучасністю. Але з розвитком торгівлі, транспорту, налагодженням відносин і появою еміграції починають утворюватися такі країни, як Сполучені Штати, що об'єднують різні суспільні прошарки та спільноти з різними звичаями і традиціями. У ситуації, що склалася, значення освіти годі переоцінити. Її інституції повинні забезпечити однорідність і збалансованість суспільства. Тільки так можна сформувати ті доцентрові сили, які зрівноважують протидію поміж членами різних спільнот. Співжиття у школах молодших представників різних рас, релігій, носіїв різних традицій породжує нове суспільне довілля, безсумнівно, значно ширше, ніж в однорідному суспільстві. Спільна навчальна програма не тільки об'єднує, а й розширює горизонти світобачення, які були б невидимі для ізольованої спільноти. Американська система державних шкіл із її впливом на "вирівнювання" суспільства красномовно свідчить про ефективність співжиття і збалансованість суспільства.

Школа мусить також утверджувати місце кожної особи в суспільстві, узгоджувати впливи, що чиняться на особу в межах спільнот, бо одні правила можуть функціювати в сім'ї, інші – на вулиці, ще інші – в майстерні чи релігійній громаді. Через те є велика загроза для особи, яка входить у кожную з цих спільнот і живе за різними нормами емоційного реагування тощо, загубити своє власне "я", розщепитися на шматочки. Саме ця небезпека породжує постійне завдання школи об'єднувати суспільство.

Висновки

Розвиток юного покоління, утвердження його позиції в суспільстві, що забезпечить тяглість і суспільний прогрес, не може здійснюватись безпосередньо, через пряме передавання переконань, емоцій, знань. Розвиток можливий тільки за участю такого проміжного чинника, як довілля. Його творить сукупність усіх умов, які виникають у діяльності особи. Суспільне довілля

складається з діяльності членів спільноти, які взаємодіють і перетинаються між собою. Саме у взаємодії і вмінні діяти спільно полягає справді основний виховний ефект суспільного довкілля. У спільній діяльності індивід привласнює собі ту мету, яка стимулює його дію, пізнає методи і зміст навчання, набуває потрібних умінь і проникається емоційним духом.

Глибоке й докладне формування характеру відбувається тоді, коли молодь без спеціально усвідомлених намірів поступово долучається до діяльності різних груп, до яких належить. Коли суспільство стає складнішим, з'являється потреба створити таке суспільне довкілля, яке б зосереджувалося на вихованні здібностей молодих і незрілих членів. Таке довкілля має щонайменше три найважливіші функції: спрощення і впорядкування тих чинників, які мали б впливати на формування характеру; очищення та ідеалізація суспільних звичаїв; творення добре зрівноваженого довкілля, за допомогою якого можна було б впливати на молодь.